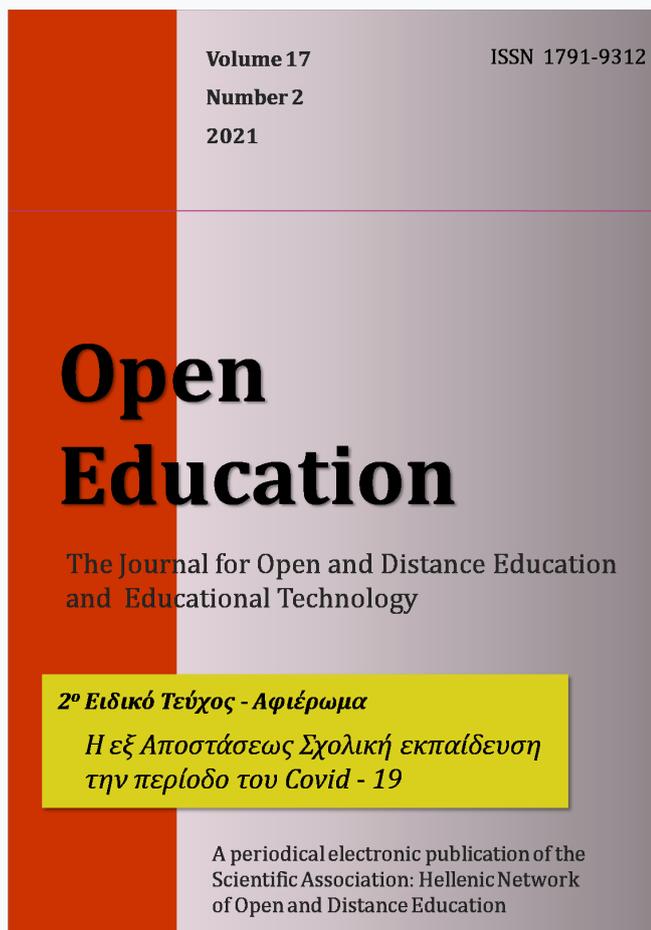

Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία

Τόμ. 17, Αρ. 2 (2021)

Οι απόψεις εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της Περιφέρειας Ηπείρου από την εφαρμογή της εξ αποστάσεως – σύγχρονης και ασύγχρονης –εκπαίδευσης την περίοδο του Covid-19

Φίλιππος Ευαγγέλου

doi: [10.12681/jode.25427](https://doi.org/10.12681/jode.25427)

Βιβλιογραφική αναφορά:

**Οι απόψεις εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της Περιφέρειας
Ηπείρου από την εφαρμογή της εξ αποστάσεως – σύγχρονης και ασύγχρονης –
εκπαίδευσης την περίοδο του Covid-19**

**The aspects of Primary Education teachers in the Region of Epirus from the
application of distance - modern and asynchronous – education in the period of
Covid-19**

Φίλιππος Ευαγγέλου

Μέλος ΣΕΠ

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο

<http://orcid.org/0000-0002-8162-9323>

filipevang@gmail.com

Summary

This paper explores the aspects of Primary Education teachers in the Epirus Region from the application of distance - modern and asynchronous - education during the period of Covid-19. The research sample was made up of 116 Primary Education teachers of various specialties. The method which used was "cluster" random sampling. The questionnaire was used for the research and data collection. The questionnaire was contained 16 closed-ended five-point Likert questions. The main findings that emerged are that a large percentage of teachers were not ready for the application of asynchronous and modern distance education in the last school year (2019-20). However, this school year their readiness has increased significantly for the application of asynchronous distance education and to a lesser extent for the modern one. Regarding the degree of satisfaction of teachers for the training in the distance education, it was found that an extremely high percentage of teachers were not satisfied with their training. Finally, an extremely high percentage of teachers answered that distance education can not replace traditional education.

Keywords

teachers, aspects, distance education, Primary Education, Region of Epirus, covid -19

Περίληψη

Η παρούσα εργασία διερευνά τις απόψεις εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της Περιφέρειας Ηπείρου από την εφαρμογή της εξ αποστάσεως – σύγχρονης και ασύγχρονης – εκπαίδευσης την περίοδο του Covid-19. Η επιλογή του δείγματος, που αποτελείται από 116 εκπαιδευτικούς Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης διαφόρων ειδικοτήτων, έγινε με την «κατά συστάδες» τυχαία δειγματοληψία. Για την πραγματοποίηση της έρευνας και τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε ως βασικό ερευνητικό εργαλείο το ερωτηματολόγιο που περιείχε 16 ερωτήσεις κλειστού τύπου πενταβάθμιας κλίμακας Likert. Τα βασικά ευρήματα που προέκυψαν είναι ότι μεγάλο ποσοστό εκπαιδευτικών δεν ήταν έτοιμοι για την εφαρμογή της ασύγχρονης και σύγχρονης εξΑΣΕ την περσινή σχολική χρονιά (2019 – 20). Ωστόσο, τη φετινή σχολική χρονιά (2020 – 21) η ετοιμότητά τους αυξήθηκε σημαντικά για την εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΕ και σε μικρότερο βαθμό για τη σύγχρονη.

Αναφορικά με τον βαθμό ικανοποίησης των εκπαιδευτικών για την επιμόρφωσή στην εξΑΣΕ διαπιστώθηκε ότι εξαιρετικά υψηλό ποσοστό εκπαιδευτικών δεν ικανοποιήθηκαν από την επιμόρφωσή τους. Τέλος, εξαιρετικά υψηλό ποσοστό εκπαιδευτικών απάντησαν ότι η εξΑΕ δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη συμβατική (δια ζώσης) εκπαίδευση.

Λέξεις- κλειδιά

εκπαιδευτικοί, απόψεις, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση, Περιφέρεια Ηπείρου, covid -19

Εισαγωγή

Την περσινή σχολική χρονιά (2019 - 20) με την προσωρινή αναστολή λειτουργίας των σχολικών μονάδων Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης, λόγω της πανδημίας του ιού COVID-19, οι εκπαιδευτικοί κλήθηκαν – σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης - σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα να εφαρμόσουν την εξ αποστάσεως – σύγχρονη και ασύγχρονη – σχολική εκπαίδευση.

Η πρώτη φάση αντιμετώπισης της πανδημίας οδήγησε 191 χώρες σε προσωρινή αναστολή λειτουργίας των σχολείων. Σε αυτή την περίοδο δοκιμάστηκε σε έντονο βαθμό η δυνατότητα των εκπαιδευτικών συστημάτων να διατηρήσουν τη συνέχεια στην εκπαιδευτική δραστηριότητα με τη συνδρομή περίπου 63 εκατομμύριων εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης για περίπου 1,5 δισεκατομμυρίου παιδιών που βρέθηκαν εκτός σχολείου ή μονάδας εκπαίδευσης (Καλαβάσης, Κοντάκος, Θεοδωροπούλου & Κρητικός, 2020· Unesco, 2020a).

Στην Ελλάδα η πρωτόγνωρη συγκυρία της καθολικής αναστολής λειτουργίας των σχολικών μονάδων της χώρας, δημιούργησε την ανάγκη οργάνωσης και εφαρμογής της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης (εξΑΣΕ) σε όλους τους μαθητές όλων των βαθμίδων του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Σε προέκταση αυτού, αξίζει να επισημανθεί μια πολύ ενδιαφέρουσα πρόταση από Πανεπιστήμια της Αμερικής όπου για την κατάσταση που ζούμε εισάγουν τον όρο «Επείγουσα εξ αποστάσεως διδασκαλία» - «Emergency Remote Teaching» (Μανούσου, Χαρτοφύλακα, Ιωακειμίδου, Παπαδημητρίου & Καραγιάννη, 2020· Hodges, Moore, Locke, Trust & Bond, 2020; Τσινάκος, 2020), ο οποίος ταιριάζει σε αυτή την επιλογή που είναι μονόδρομος για όσο χρονικό διάστημα πλήττονται οι χώρες ανά την υφήλιο μεταξύ των οποίων και η Ελλάδα.

Το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, ανταποκρινόμενο στις ραγδαίες εξελίξεις και την αναστολή της δια ζώσης διδασκαλίας στις εκπαιδευτικές δομές, ενεργοποίησε ψηφιακά εργαλεία που επέτρεψαν την εξ αποστάσεως διδασκαλία και επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευτικών και μαθητών. Η εξΑΣΕ αποτέλεσε το πλέον πρόσφορο μέσο για να διατηρήσουν οι μαθητές και οι εκπαιδευτικοί τη στενή επαφή τους με τη μαθησιακή διαδικασία στις έκτακτες συνθήκες που βίωσε και συνεχίζει να βιώνει η χώρα μας, χωρίς βέβαια να αποσκοπεί στο να υποκαταστήσει τη δια ζώσης διδασκαλία (Ράμμος & Μπράτιτσης, 2020).

Αξίζει να επισημανθεί ότι η οργάνωση και η εφαρμογή της εξΑΣΕ– σύγχρονης και ασύγχρονης – υλοποιήθηκε σε πολύ μικρό χρονικό διάστημα και μάλιστα χωρίς τις ενδεδειγμένες προϋποθέσεις σε επίπεδο επιμόρφωσης του διδακτικού προσωπικού, καθώς επίσης ανέδειξε μια σειρά καίριων και κρίσιμων προβλημάτων σε επίπεδο τεχνικών προδιαγραφών και επικοινωνίας με τους γονείς και τους μαθητές (Ράμμος & Μπράτιτσης, 2020). Πιο συγκεκριμένα, ανέκυψαν σημαντικά ερωτήματα ως προς την ετοιμότητα των εκπαιδευτικών συστημάτων, των σχολικών μονάδων, των

εκπαιδευτικών, των μαθητών και των γονέων να ανταποκριθούν στις προκλήσεις και τις απαιτήσεις που προϋποθέτει η επείγουσα εξ αποστάσεως διδασκαλία, με το ζήτημα της έλλειψης των απαιτούμενων ψηφιακών δεξιοτήτων, την μη κατοχή ψηφιακών μέσων και την αδυναμία πρόσβασης στο διαδίκτυο να δημιουργούν σοβαρούς προβληματισμούς (Uwezo, 2020; Μουζάκης, Δανοχρήστου & Κουτρομάνος, 2021).

Παράλληλα, η τρέχουσα έκτακτη εκπαιδευτική πραγματικότητα, λόγω της πανδημίας του κορωνοϊού, μετέφερε βίαια το ενδιαφέρον στη σπουδαιότητα των ψηφιακών μέσων και κυρίως στο πώς μπορούν να αξιοποιηθούν στην εκπαίδευση από απόσταση (Κουτσογιάννης, 2020).

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση (εξΑΕ) έγινε πλέον αναγκαστικά γνωστή στο ευρύ κοινό λόγω της πρωτόγνωρης κατάστασης εκτάκτου ανάγκης, στην οποία έχει βρεθεί η χώρα μας και ολόκληρη η ανθρωπότητα. Η ανάγκη για την άμεση υλοποίησή της είναι επιτακτική, δεν γίνεται από επιλογή (Λιοναράκης, Μανούσου & Χαρτοφύλακα, 2020). Μπορεί κανείς να ισχυρισθεί ότι η πανδημία που προέκυψε το 2020 αποτέλεσε την αφορμή για την ανάπτυξη και καθιέρωση της εξΑΣΕ στην Ελλάδα. Έγινε αποδεκτή και καθιερώθηκε τόσο από το Υπουργείο Παιδείας και τους αρμόδιους που λαμβάνουν τις πολιτικές αποφάσεις για την εκπαίδευση όσο και από το σύνολο των εκπαιδευτικών. Η αναγκαιότητα και η υποχρέωση της επικοινωνίας και της εκπαίδευσης με μεθόδους εξ αποστάσεως παρακίνησε ανθρώπους με φοβίες και προβληματισμούς να υιοθετήσουν την ευελιξία της εξΑΕ (Λιοναράκης, Μανούσου, Χαρτοφύλακα, Παπαδημητρίου & Ιωακειμίδου, 2020· Μίμινου & Σπανακά, 2013) .

Ταυτόχρονα, αξίζει να σημειωθεί ότι σε αυτές τις πρωτόγνωρες συνθήκες καθοριστικό ρόλο, εκτός των άλλων, στην εφαρμογή της εξΑΕ διαδραματίζουν οι εκπαιδευτικοί. Είναι σαφές ότι, όπως και σε άλλες περιπτώσεις εκπαιδευτικών αλλαγών που επιδιώχθηκαν να εφαρμοστούν (Κενελίδου, Αντωνίου & Παπαδάκης, 2017· Aslan & Zhu, 2016), έτσι και στη σημερινή έκτακτη εφαρμογή της εξΑΣΕ, οι απόψεις εκπαιδευτικών αποτελούν έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες που επηρεάζουν κάθε εκπαιδευτική αλλαγή που επιδιώκεται να πραγματοποιηθεί και στην προκειμένη περίπτωση την εφαρμογή της εξΑΣΕ.

Σε προέκταση της παραπάνω προβληματικής, σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να διερευνήσει τις απόψεις εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της Περιφέρειας Ηπείρου από την εφαρμογή της εξ αποστάσεως – σύγχρονης και ασύγχρονης – εκπαίδευσης την περίοδο του Covid-19 σε συγκεκριμένα ζητήματα, όπως είναι η ετοιμότητα και η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η εφικτότητα εφαρμογής της εξΑΣΕ, η συνεργασία με τους γονείς, κ.λπ. Η δομή της παρούσας εργασίας επιμερίζεται στο θεωρητικό υπόβαθρο όπου γίνεται εννοιολογική οριοθέτηση της εξΑΣΕ και αναλυτική περιγραφή για την εφαρμογή της την περίοδο της πανδημίας, στη μεθοδολογία της έρευνας, στη συζήτηση και στα συμπεράσματα.

Θεωρητικό υπόβαθρο

Η εννοιολογική οριοθέτηση της εξ αποστάσεως σχολικής εκπαίδευσης

Η εξΑΣΕ πρωτοεμφανίστηκε στα τέλη του 19ου με αρχές του 20ου αιώνα, σε πολλές χώρες του κόσμου, ως εκπαίδευση δι' αλληλογραφίας, προκειμένου να καλύψει τις ανάγκες μάθησης μαθητών που κατοικούσαν σε γεωγραφικά απομονωμένες περιοχές (Βασάλα, 2005· Scholley, 2001).

Στη διεθνή βιβλιογραφία (Barbour & Reeves, 2009; Zandberg & Lewis, 2008; Clark & Smith 2005, όπ. αναφ. Μίμινου & Σπανακά, 2013), οι αναφορές στην εξΑΣΕ περιλαμβάνουν πλήθος όρων, όπως είναι 'Distance learning', 'Electronic learning', 'On line learning', 'Mobile learning', 'Virtual learning', 'Cyber schools',

‘Homeschooling’. Μέσα από αυτές τις αναφορές καταδεικνύεται πόσο άμεση είναι η επιρροή που έχει ασκήσει η ανάπτυξη των ΤΠΕ στην εκπαιδευτική διαδικασία. Είναι γεγονός ότι η εκπαίδευση από απόσταση, που αρχικά ξεκίνησε μέσω αλληλογραφίας, γρήγορα μετεξελίχθηκε σε ηλεκτρονική, διαδικτυακή, διαδραστική, κινητή, υβριδική, μέχρι και εικονική (Μίμινου & Σπανακά, 2013:80).

Η εξΑΕ αποτελεί ένα ολοκληρωμένο εκπαιδευτικό σύνολο με πολυμορφική και ευέλικτη μεθοδολογία που «δανείζεται» και αξιοποιεί διάφορες μορφές εκπαιδευτικής πρακτικής – όπως είναι η εκπαίδευση ενηλίκων, η αντιαυταρχική εκπαίδευση, η ανοικτή μάθηση, η δια βίου μάθηση, κ.λπ. - και έχει τη δυνατότητα «να λειτουργεί με όλα τα απαραίτητα χαρακτηριστικά με τα οποία λειτουργεί ένα συμβατικό εκπαιδευτικό σύστημα» (Λιοναράκης, 2006· Μανούσου, 2008· Νιάρη, 2020· Lionarakis, Panagiotakopoulos & Xenos, 2005). Η εξΑΕ προσδιορίζεται από τη θεώρηση «τους μαθαίνουμε πώς να μαθαίνουν» (Λιοναράκης κ.ά., 2020). Σύμφωνα με τον Λιοναράκη (2001·2005·2006) η εξΑΕ, με βάση παιδαγωγικά και εκπαιδευτικά κριτήρια, είναι «η εκπαίδευση που διδάσκει και ενεργοποιεί τον μαθητή πώς να μαθαίνει μόνος του και πώς να λειτουργεί αυτόνομα προς μία ευρετική πορεία αυτομάθησης».

Ειδικότερα, επιχειρώντας μια πιο συγκεκριμένη εννοιολογική προσέγγιση της εξΑΣΕ θα μπορούσε κανείς να πει ότι πρόκειται για «μια οργανωμένη εκπαιδευτική διαδικασία που παρέχεται από απόσταση σε επίπεδο πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, καθιστώντας δυνατή την κάλυψη των σύγχρονων αναγκών των μαθητών, σύμφωνα με τα ζητούμενα της νέας εποχής της κοινωνίας της γνώσης» (Βασάλα, 2005· Ευμορφοπούλου & Λιοναράκης, 2015· Νιανιούρης & Καλογιαννάκης, 2020).

Η εξ Αποστάσεως Σχολική Εκπαίδευση κατά την περίοδο της πανδημίας του COVID – 19

Κατά την πρώτη περίοδο της πανδημίας του COVID - 19 (Μάρτιος 2020) όπου επιβλήθηκε προσωρινή αναστολή ή και απαγόρευση της λειτουργίας των σχολικών μονάδων, σε παγκόσμιο επίπεδο οι κυβερνήσεις και τα Υπουργεία Παιδείας κατέβαλαν σημαντικές προσπάθειες τόσο για τη συνέχιση κάθε μορφής εκπαίδευσης όσο και για την παροχή σχολικής εκπαίδευσης από απόσταση για όλους/όλες (Unesco, 2020a). Στο πλαίσιο της πανδημίας η εξΑΣΕ κλήθηκε να προσφέρει στηρίγματα προκειμένου να επαναφέρει την επικοινωνία και την αλληλεπίδραση μαθητών και εκπαιδευτικών μετά την αναστολή λειτουργίας των σχολικών μονάδων. Αυτή η απρόοπτη προσωρινή μεταφορά της εκπαιδευτικής διαδικασίας από τη συμβατική στην εξ αποστάσεως λόγω έκτακτων αναγκών, καθώς η ιδιότυπη εφαρμογή της χωρίς προηγούμενη εμπειρία σε τόσο καθολική εφαρμογή, χωρίς προετοιμασία, επιμόρφωση και με ελλείψεις υποδομές σε επίπεδο τεχνολογικού εξοπλισμού έφερε στην επικαιρότητα τον καινούριο όρο «έκτακτη απομακρυσμένη διδασκαλία ή επείγουσα εξ αποστάσεως διδασκαλία/εκπαίδευση» (Hodges et al., 2020).

Πιο αναλυτικά, ξεκίνησε αυτή την περίοδο, σε πολλές χώρες, για τη σχολική εκπαίδευση, η «επείγουσα εξ αποστάσεως διδασκαλία/εκπαίδευση ή έκτακτη απομακρυσμένη διδασκαλία», ένας καινούριος όρος που εμφανίστηκε σε διεθνές επίπεδο ως “emergency remote teaching” (Λιοναράκης, Μανούσου, Χαρτοφύλακα, Παπαδημητρίου & Ιωακειμίδου, 2021· Τσινάκος, 2020). Η αντικατάσταση της δια ζώσης διδασκαλίας με παροχή εξ αποστάσεως διδασκαλίας σε επείγουσες συνθήκες διαφέρει πολύ από την on-line (μέσω Διαδικτύου) ΕξΑΕ, η οποία σε κανονικές συνθήκες είναι μία προσεκτικά σχεδιασμένη εκπαιδευτική διαδικασία (Hodges et al., 2020). Ο όρος, λοιπόν, «Επείγουσα εξ Αποστάσεως Διδασκαλία» (CRLT, 2020)

σχετίζεται με την προσωρινή μετατόπιση της κλασικής – δια ζώσης διδασκαλίας της τάξης σε εναλλακτικό τρόπο παράδοσης, μέσω πλατφόρμας τηλεεκπαίδευσης, λόγω περιστάσεων κρίσης (Hodges et al., 2020; McMurtrie, 2020; TEMPLE, 2020). Με άλλα λόγια, στην «Επείγουσα εξ Αποστάσεως Διδασκαλία» τα μαθήματα δεν έχουν σχεδιαστεί εξ αρχής για εκπαίδευση από απόσταση, αλλά περιλαμβάνουν τη διενέργεια κλασικά σχεδιασμένων δια ζώσης μαθημάτων από απόσταση λόγω έκτακτης αλλά και προσωρινής ανάγκης.

Ανάλογες καταστάσεις διαμορφώθηκαν και στην Ελλάδα με το αναγκαστικό κλείσιμο των σχολείων τον Μάρτιο του 2020. Η εφαρμογή της εξΑΕ στα σχολεία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης επιμερίστηκε στην ασύγχρονη και στη σύγχρονη μορφή της. Τις πρώτες ημέρες, κατά την εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΕ οι εκπαιδευτικοί απέστειλαν ή αναρτούσαν εκπαιδευτικό υλικό σε ηλεκτρονικές σχολικές τάξεις του Πανελλήνιου Σχολικού Δικτύου – όπως είναι η eclass.sch.gr - το οποίο οι μαθητές και οι γονείς μπορούσαν να δουν και να επεξεργαστούν στον χρόνο που ίδιοι επιθυμούσαν. Στη σύγχρονη μορφή εξΑΕ, με τη μορφή της τηλεεκπαίδευσης, οι εκπαιδευτικοί υλοποίησαν μαθήματα σε πραγματικό χρόνο, αξιοποιώντας την εκπαιδευτική ψηφιακή πλατφόρμα Webex σε συνεργασία με το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων (Cisco, 2017).

Ωστόσο, παρά τις μεγάλες ελλείψεις στον τεχνολογικό εξοπλισμό, στις γνώσεις και τις δεξιότητες, μέσα σε ελάχιστο χρόνο, με τιτάνια προσπάθεια των εκπαιδευτικών, δημιουργήθηκε μια στοιχειώδης υποδομή και υπήρξε μεγάλη ανταπόκριση για τη συνέχιση της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Βάση και στήριγμα της άμεσης αυτής ανταπόκρισης ήταν, το ενδιαφέρον, το φιλότιμο, η αλληλεγγύη και η αλληλοϋποστήριξη των εκπαιδευτικών (Λιοναράκης κ.α., 2021).

Μετά το πρώτο κύμα της πανδημίας, τα σχολεία άρχισαν να ανοίγουν σταδιακά ανά τον κόσμο με την τήρηση περιοριστικών μέτρων και την επείγουσα εξ αποστάσεως διδασκαλία να εφαρμόζεται στις περιπτώσεις εκπαιδευτικών και μαθητών που ανήκουν σε ευπαθείς ομάδες καθώς και στις περιπτώσεις αναστολής λειτουργίας τμημάτων ή του συνόλου των σχολικών μονάδων (Azevedo, Hasan, Goldemberg, Syedah & Geven, 2020; Μουζάκης κ.α., 2021).

Η ανταπόκριση εκπαιδευτικών και μαθητών ξεπέρασε κάθε προσδοκία, καθώς μέχρι την 30η Νοεμβρίου 2020 σε σύνολο 180.000 εκπαιδευτικών (μόνιμων και αναπληρωτών) είχαν εγγραφεί στο Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο 151.639 εκπαιδευτικοί - το 85% επί του συνόλου - και 1.022.864 περίπου μαθητές σε σύνολο 1.448.916 - το 70,5% επί του συνόλου - (Αναστασιάδης, 2020).

Αποτελεί, λοιπόν, κοινή πεποίθηση ότι η εξΑΕ αξιοποιήθηκε απόλυτα στις δύο πρώτες βαθμίδες της εκπαίδευσης, χωρίς ωστόσο να υπάρχει ένα εκπαιδευτικό και παιδαγωγικό πλαίσιο αρχών και μεθοδολογίας (Λιοναράκης κ.α., 2020). Στο πλαίσιο αυτό αξίζει να επισημανθεί ότι η αναφορά αυτή την περίοδο στον όρο «εξ αποστάσεως» επικεντρώνεται στην έννοια της φυσικής απόστασης και στο πώς αυτή μπορεί να ξεπεραστεί και όχι στο όπως αναλύεται και εφαρμόζεται επιστημονικά μέσα από την σύγχρονη έρευνα. Η παιδαγωγική διάσταση του όρου, που δίνει και την κύρια βαρύτητα στην εκπαίδευση και κυρίως στη μεθοδολογία εφαρμογής της, δεν έχει γίνει ακόμα στοιχείο επεξεργασίας. Πολλές φορές οι έκτακτες συνθήκες διαστρεβλώνουν την πραγματική αξία της εξΑΕ και είναι αναγκαίο να καταστεί σαφές ότι η εκπαίδευση από απόσταση δεν είναι απλά μια προσομοίωση της εκπαίδευσης στην τάξη και μάλιστα δεν αρκεί μια ψηφιακή πλατφόρμα για να εφαρμοστεί ουσιαστικά από τους διδάσκοντες και τους διδασκόμενους. Η εξΑΕ διαθέτει τα δικά της χαρακτηριστικά, τη μεθοδολογία και τις απαιτήσεις για τη λειτουργία της (Λιοναράκης, Μανούσου & Χαρτοφύλακα, 2020).

Μεθοδολογία της έρευνας

Σκοπός της έρευνας και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της παρούσας έρευνας είναι να διερευνήσει τις απόψεις εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της Περιφέρειας Ηπείρου από την εφαρμογή της εξΑΕ - σύγχρονης και ασύγχρονης - την περίοδο του Covid-19.

Τα βασικά ερευνητικά ερωτήματα συνοψίζονται ως εξής:

- Σε ποιον βαθμό υπήρξαν έτοιμοι οι εκπαιδευτικοί για την εφαρμογή της εξΑΕ (σύγχρονης και ασύγχρονης) τόσο στην περσινή όσο και στη φετινή σχολική χρονιά;
- Σε ποιον βαθμό επιμορφώθηκαν οι εκπαιδευτικοί στην εξΑΕ τόσο στην περσινή όσο και στη φετινή σχολική χρονιά;
- Σε ποιον βαθμό θεωρούν οι εκπαιδευτικοί εφικτή την εφαρμογή της εξΑΕ (σύγχρονης και ασύγχρονης) στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση;
- Σε ποιον βαθμό θεωρούν οι εκπαιδευτικοί ότι συνεργάστηκαν οι γονείς των μαθητών τους για την εφαρμογή της εξΑΕ;
- Σε ποιον βαθμό θεωρούν οι εκπαιδευτικοί ότι η εξΑΕ μπορεί να αντικαταστήσει τη συμβατική (δια ζώσης) εκπαίδευση;

Δείγμα της έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε από 15 Οκτωβρίου έως 5 Νοεμβρίου 2020. Το δείγμα της έρευνας προέκυψε από εκπαιδευτικούς – διαφόρων ειδικοτήτων - Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης που υπηρετούσαν σε σχολικές μονάδες (Δημοτικά Σχολεία και Νηπιαγωγεία) της Περιφέρειας Ηπείρου.

Η επιλογή του δείγματος, που αποτελείται από 116 εκπαιδευτικούς, έγινε με την «κατά συστάδες» τυχαία δειγματοληψία μέσα από ένα κατάλογο όλων των σχολικών μονάδων - 378 Δημοτικά Σχολεία και Νηπιαγωγεία - της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης της Περιφέρειας Ηπείρου.

Πιο αναλυτικά, από τον συνολικό κατάλογο 378 σχολικών μονάδων, επιλέχθηκαν 30 σχολικές μονάδες. Στη συνέχεια, από αυτές τις 30 σχολικές μονάδες, συγκροτήθηκε το δείγμα των 116 εκπαιδευτικών που κλήθηκαν να συμπληρώσουν το ερωτηματολόγιο.

Για τη συγκρότηση του δείγματος χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος της «κατά συστάδες» τυχαίας δειγματοληψίας, επειδή το πλεονέκτημα αυτής της μεθόδου είναι ότι μας δίνει την δυνατότητα να έχουμε καταλόγους των συστάδων (σχολείων) και όχι μεμονωμένων στοιχείων (εκπαιδευτικών) τους, που είναι χρονοβόρο και σχεδόν ακατόρθωτο να βρεθούν (Παρασκευόπουλος,1993:25· Φαρμάκης,2002:153).

Με την «κατά συστάδες» τυχαία δειγματοληψία μπορεί να επιλεγεί στην τύχη ένας συγκεκριμένος αριθμός σχολείων, οι εκπαιδευτικοί των οποίων θα αποτελέσουν το δείγμα για την πραγματοποίηση της έρευνας (Παρασκευόπουλος,1993:25; Cohen & Manion,2000:129).

Σε προέκταση των παραπάνω, στην παρούσα έρευνα, ήταν πολύ πιο απλό να γίνει ένας κατάλογος με τα σχολεία, παρά ένας κατάλογος όλων των εκπαιδευτικών της Περιφέρειας Ηπείρου (Φίλιας,1998:414; Φαρμάκης,2002:153).

Όσον αφορά το μέγεθος του δείγματος, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, κρίνεται αρκετά ικανοποιητικό, διότι υπερβαίνει τον αριθμό 30 και έτσι θεωρείται στατιστικά σημαντικό δείγμα (Cohen & Manion, 2000:131).

Αξίζει να σημειωθεί ότι πριν από την πραγματοποίηση της κύριας έρευνας, υπήρξε μια πιλοτική έρευνα όπου χορηγήθηκε το ερωτηματολόγιο σε 15 εκπαιδευτικούς. Από τα στοιχεία που προέκυψαν από την πιλοτική έρευνα πραγματοποιήθηκαν

ορισμένες απαραίτητες τροποποιήσεις. Στη συνέχεια, το τροποποιημένο ερωτηματολόγιο χορηγήθηκε στο συνολικό δείγμα της έρευνας.

Περιορισμοί της Έρευνας

Οι βασικοί περιορισμοί της παρούσας έρευνας είναι οι εξής: i) αποτελεί μια μελέτη απόψεων συγκεκριμένων εκπαιδευτικών της Περιφέρειας Ηπείρου που εφάρμοσαν την εξΑΕ σε ορισμένο εκπαιδευτικό πλαίσιο, ii) η ποσοτική και ποιοτική ανάλυση που στηρίζεται στην περιγραφή και εμβάθυνση των απόψεων των ερωτηθέντων, δεν έχει ως σκοπό να οδηγήσει σε γενίκευση των ευρημάτων μιας έρευνας, αλλά να αναδείξει ενδιαφέρουσες πτυχές του υπό διερεύνηση θέματος.

Κατά συνέπεια, στην παρούσα εργασία δεν υποστηρίζεται ο καθολικός χαρακτήρας των ευρημάτων, αλλά η ανάδειξη σημαντικών σημείων.

Συλλογή και ανάλυση δεδομένων

Για την πραγματοποίηση της έρευνας και για τη συλλογή των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε ως βασικό ερευνητικό εργαλείο το ερωτηματολόγιο. Αποτελείται από 10 ερωτήσεις κλειστού τύπου πενταβάθμιας κλίμακας Likert - η οποία χρησιμοποιείται ευρύτατα στην έρευνα και έχει το πρόσθετο πλεονέκτημα ότι είναι σχετικά εύκολο να αναπτυχθεί (Robson, 2010) - και 6 ερωτήσεις πολλαπλής επιλογής που σχετίζονται με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτηθέντων.

Τα ερωτηματολόγια υλοποιήθηκαν με τη βοήθεια της εφαρμογής Google Forms, διότι μας δίνει τη δυνατότητα να τα διανεμούμε σε μικρό χρονικό διάστημα στους εκπαιδευτικούς που αποτελούν το δείγμα της έρευνάς μας και «*μας επιτρέπει να έχουμε μεγάλα δείγματα απαντήσεων με σχετικά μικρή πρόσθετη προσπάθεια*» (Robson, 2010). Ο σύνδεσμος που δημιουργήθηκε, και που αντιστοιχεί στο ερωτηματολόγιο, απεστάλη είτε με email είτε κοινοποιήθηκε προσωπικά στους εκπαιδευτικούς. Με τη συμπλήρωση των ερωτήσεων και την υποβολή τους, η βάση δεδομένων του ερωτηματολογίου ενημερώνεται σε πραγματικό χρόνο, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα άμεσης πρόσβασης στα ερευνητικά δεδομένα για περαιτέρω στατιστική επεξεργασία και ανάλυση. Επίσης, διασφαλίστηκε και η μοναδικότητα στη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου για κάθε εκπαιδευτικό που συμμετείχε στην έρευνα. Σε κάθε περίπτωση, εξασφαλίστηκε η ανωνυμία του δείγματος που συμπλήρωσε το ερωτηματολόγιο, ώστε οι ίδιοι να μπορέσουν να εκφράσουν ελεύθερα τις απόψεις τους χωρίς περιορισμούς.

Δημογραφικά χαρακτηριστικά δείγματος

Αναφορικά με το φύλο των 116 συμμετεχόντων στην έρευνα, το 78,4% που συμπλήρωσαν το ερωτηματολόγιο είναι γυναίκες και το υπόλοιπο 21,6% άνδρες.

Σχετικά με την ηλικία των συμμετεχόντων στην έρευνα, την πλειονότητα αποτέλεσαν εκπαιδευτικοί ηλικίας 41-50 ετών με 40,5%, ακολουθούμενοι από εκπαιδευτικούς ηλικίας 31 - 40 ετών με 36.8%. Στη συνέχεια, κατανέμονται εκπαιδευτικοί ηλικίας 51 - 60 με 19% και τέλος εκπαιδευτικοί ηλικίας 21 - 30 με 4,3%.

Όσον αφορά τη σχέση εργασίας των συμμετεχόντων στην έρευνα, το 85,3% είναι μόνιμοι εκπαιδευτικοί και το 14,7% αναπληρωτές εκπαιδευτικοί.

Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα, ήταν το 66,4% δάσκαλοι/ες Γενικής Αγωγής, το 13,8% δάσκαλοι/ες Ειδικής Αγωγής, το 7,8% Νηπιαγωγοί Γενικής Αγωγής, το 2,6% Νηπιαγωγοί Ειδικής Αγωγής και το 9,4% Εκπαιδευτικοί Ειδικότητας.

Οι εκπαιδευτικοί που συμμετείχαν στην έρευνα ως προς τα έτη εκπαιδευτικής υπηρεσίας επιμερίζονται ως εξής: από 1-10 έτη εκπαιδευτικής υπηρεσίας ήταν το 13,8%, από 11 – 20 ήταν το 62,8%, από 21 – 30 ήταν το 19% και από 31 και άνω ήταν το 4,4%.

Αναφορικά με τους τίτλους σπουδών, οι μισοί σχεδόν εκπαιδευτικοί (48,3%) που συμμετείχαν στην έρευνα είχαν Μεταπτυχιακό Δίπλωμα, το 13,8% είχε δεύτερο πτυχίο, το 19% είχε Δίπλωμα Διδασκαλείου και το 1,7 % είχε Διδακτορικό Δίπλωμα. Κλείνοντας, θα πρέπει να σημειωθεί ότι εξαιτίας του γεγονότος ότι μέσα από τη στατιστική ανάλυση δεν εμφανίστηκαν συσχετίσεις των επιλογών με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του δείγματος, κρίθηκε ότι δεν θα ενδιέφερε μια αναλυτικότερη παρουσίαση των δημογραφικών χαρακτηριστικών.

Παρουσίαση αποτελεσμάτων

Τα αποτελέσματα της έρευνας παρουσιάζονται στους παρακάτω πίνακες κατά ερώτημα, όπου καταγράφονται η συχνότητα και το ποσοστό των απαντήσεων.

Στην ερώτηση (1): «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι υπήρξατε έτοιμος/η την περσινή σχολική χρονιά (2019 – 2020) για την εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΕ;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (1). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 22,4% των εκπαιδευτικών απαντά «Καθόλου», το 19 % «Λίγο», το 38,8% «Μέτρια», το 17,2% «Πολύ» και το 2,6% «Πάρα Πολύ».

Πίνακας 1: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (1):

Βαθμός Ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πάρα πολύ	3	2,6%
Πολύ	20	17,2%
Μέτρια	45	38,8%
Λίγο	22	19,0%
Καθόλου	26	22,4%
Σύνολο	116	100%

Στην ερώτηση (2): «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι είστε έτοιμος/η την φετινή σχολική χρονιά (2020 – 2021) για την εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΕ;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (2). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 1,7% των εκπαιδευτικών απαντά «Καθόλου», το 8,6% «Λίγο», το 33,6% «Μέτρια», το 8,6% «Πολύ» και το 2,6% «Πάρα Πολύ».

Πίνακας 2: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (2)

Βαθμός ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πάρα πολύ	14	12,1%
Πολύ	51	44,0%
Μέτρια	39	33,6%
Λίγο	10	8,6%
Καθόλου	02	1,7%
Σύνολο	116	100%

Στην ερώτηση (3): «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι υπήρξατε έτοιμος/η την περσινή σχολική χρονιά (2019 – 2020) για την εφαρμογή της σύγχρονης εξΑΕ;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (3). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 35,4% των εκπαιδευτικών απαντά «Καθόλου», το 30,2% «Λίγο», το 18,1% «Μέτρια», το 12,9% «Πολύ» και το 3,4% «Πάρα Πολύ».

Πίνακας 3: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (3)

Βαθμός ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πάρα πολύ	04	3,4%
Πολύ	15	12,9%
Μέτρια	21	18,1%
Λίγο	35	30,2%
Καθόλου	41	35,4%
Σύνολο	116	100%

Στην ερώτηση (4) : «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι είστε έτοιμος/η την φετινή σχολική χρονιά (2020 – 2021) για την εφαρμογή της σύγχρονης εξΑΕ;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (4). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 4,2 % των εκπαιδευτικών απαντά «Καθόλου», το 20,7% «Λίγο», το 38,8% «Μέτρια», το 26,7% «Πολύ» και το 9,6% «Πάρα Πολύ».

Πίνακας 4: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (4)

Βαθμός ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πάρα πολύ	11	9,6%
Πολύ	31	26,7%
Μέτρια	45	38,8%
Λίγο	24	20,7%
Καθόλου	05	4,2%
Σύνολο	116	100%

Στην ερώτηση (5): «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι συνεργάστηκαν οι γονείς των μαθητών σας για την εφαρμογή της (σύγχρονης και ασύγχρονης) εξΑΕ;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (5). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 20,7% των εκπαιδευτικών απαντά «Λίγο», το 36,2% «Μέτρια», το 33,6% «Πολύ» και το 9,5% «Πάρα Πολύ».

Πίνακας 5: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (5)

Βαθμός ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πάρα πολύ	11	9,5%
Πολύ	39	33,6%
Μέτρια	42	36,2%
Λίγο	24	20,7%
Σύνολο	116	100%

Στην ερώτηση (6) : «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι επιμορφωθήκατε την περσινή σχολική χρονιά (2019 – 2020) για την εξΑΕ;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (6). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 35,2% των εκπαιδευτικών απαντά «Καθόλου», το 37,1% «Λίγο», το 19% «Μέτρια» και το 8,7% «Πολύ».

Πίνακας 6: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (6)

Βαθμός ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πολύ	10	8,7%
Μέτρια	22	19,0%
Λίγο	43	37,1%
Καθόλου	41	35,2%
Σύνολο	116	100%

Στην ερώτηση (7): «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι επιμορφωθήκατε τη φετινή σχολική χρονιά (2020 – 2021) για την εξΑΕ;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (7). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 56,8% των εκπαιδευτικών απαντά «Καθόλου», το 18,1% «Λίγο», το 19% «Μέτρια» και το 6,1% «Πολύ».

Πίνακας 7: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (7)

Βαθμός ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πολύ	07	6,1%
Μέτρια	22	19,0%
Λίγο	21	18,1%
Καθόλου	66	56,8%
Σύνολο	116	100%

Στην ερώτηση (8): «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι είναι εφικτή η εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΕ στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (8). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 4,3% των εκπαιδευτικών απαντά «Καθόλου», το 28,4% «Λίγο», το 41,4% «Μέτρια», το 24,1% «Πολύ» και το 1,8% «Πάρα Πολύ».

Πίνακας 8: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (8)

Βαθμός ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πάρα πολύ	02	1,8%
Πολύ	28	24,1%
Μέτρια	48	41,4%
Λίγο	33	28,4%
Καθόλου	05	4,3%
Σύνολο	116	100%

Στην ερώτηση (9): «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι είναι εφικτή εφαρμογή της σύγχρονης εξΑΕ στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (9). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 10,2% των εκπαιδευτικών απαντά «Καθόλου», το 37,1% «Λίγο», το 39,7% «Μέτρια» και το 13% «Πολύ».

Πίνακας 9: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (9)

Βαθμός ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Πολύ	15	13,0%
Μέτρια	46	39,7%
Λίγο	43	37,1%
Καθόλου	12	10,2%
Σύνολο	116	100%

Στην ερώτηση (10): «Σε ποιον βαθμό θεωρείτε ότι η εξΑΕ μπορεί να αντικαταστήσει τη συμβατική (δια ζώσης) εκπαίδευση;», η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών φαίνεται στον πίνακα (10). Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι το 59,5% των εκπαιδευτικών απαντά «Καθόλου», το 31% «Λίγο» και το 9,5% «Μέτρια».

Πίνακας 10: Η κατανομή των απαντήσεων των εκπαιδευτικών στην ερώτηση (10)

Βαθμός ικανοποίησης	Συχνότητα (N)	Ποσοστό (%)
Μέτρια	11	9,5%
Λίγο	36	31,0%
Καθόλου	69	59,5%
Σύνολο	116	100%

Συζήτηση

Αναλύοντας τα αποτελέσματα της έρευνας, σε συνδυασμό με τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν, καθίσταται φανερό ότι μεγάλο ποσοστό εκπαιδευτικών (στην ερώτηση 1) ανέφεραν ότι δεν ήταν έτοιμοι – αθροιστικά το 42% απάντησε «Καθόλου» και «Λίγο» σε συνδυασμό με περίπου 40% «Μέτρια» - για την εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΣΕ την περσινή σχολική χρονιά (2019 – 20). Σχετικά με την εφαρμογή της σύγχρονης εξΑΣΕ την περσινή σχολική χρονιά (2019 – 20) ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό εκπαιδευτικών, συγκριτικά με τις απαντήσεις για την εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΣΕ, ανέφεραν (στην ερώτηση 3) ότι δεν ήταν έτοιμοι και πιο συγκεκριμένα περίπου αθροιστικά το 66% απάντησε «Καθόλου» και «Λίγο» σε συνδυασμό με το 18,1% «Μέτρια». Τα αποτελέσματα αυτά πιστοποιούνται και από πρόσφατες έρευνες (Makrygiannis, 2020; Αναστασιάδης, 2020) όπου αναφέρεται ότι οι μαθητές και εκπαιδευτικοί ξαφνιαστήκαν στο πρώτο κύμα της πανδημίας και ήταν απροετοίμαστοι, καθώς επίσης ότι υπήρχε μερική ενημέρωση αναφορικά με τα χαρακτηριστικά της ηλεκτρονικής μάθησης στο πλαίσιο της ουσιαστικής αξιοποίησής της στην εκπαίδευση (Γιασιράνης & Σοφός, 2021· Σοφός, 2021· Nikiforos, Tzanavaris & Kermanidis, 2020; Zhang, Wang, Yang & Wang, 2020).

Αντίθετα, αναφορικά με την εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΣΕ (στην ερώτηση 2) την φετινή σχολική χρονιά (2020 – 21), φαίνεται ότι η ετοιμότητά τους αυξήθηκε σημαντικά αφού πάνω από τους μισούς εκπαιδευτικούς (56,1%) επέλεξαν αθροιστικά τις απαντήσεις «Πολύ» και «Πάρα Πολύ» και οι επιλογές «Καθόλου» και «Λίγο» μειώθηκαν σημαντικά αθροιστικά περίπου στο 10%. Παράλληλα, για τη φετινή σχολική χρονιά (2020 – 21) αυξήθηκε η ετοιμότητά τους (στην ερώτηση 4) για την εφαρμογή της σύγχρονης εξΑΣΕ, αλλά όχι τόσο σημαντικά σε σύγκριση με την εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΣΕ αφού περίπου το 35% επέλεξαν αθροιστικά την επιλογή «Πολύ» και «Πάρα Πολύ». Τα αποτελέσματα αυτά προσεγγίζουν παρόμοιες αναφορές σε διεθνή έρευνα (Azevedo et al., 2020) όπου επισημαίνεται ότι μετά από το πρώτο κύμα της πανδημίας οι εκπαιδευτικοί ήταν περισσότερο έτοιμοι για την εφαρμογή και οργάνωση της εξΑΣΕ.

Σε συνδυασμό με τα παραπάνω, αλλά και με επόμενες ερωτήσεις, σχετικά με το βαθμό που θεωρούν οι εκπαιδευτικοί ότι είναι εφικτή η εφαρμογή της σύγχρονης και της ασύγχρονης εξΑΣΕ (ερωτήσεις 8 και 9), προκύπτει ότι αρκετά μεγαλύτερο ποσοστό εκπαιδευτικών θεωρεί περισσότερο εφικτή την εφαρμογή της ασύγχρονης εξΑΣΕ (26% επέλεξε την επιλογή «Πολύ» και «Πάρα Πολύ») σε σύγκριση με της σύγχρονης (13% επέλεξε την επιλογή «Πολύ» και «Πάρα Πολύ»). Αυτές οι απόψεις ταυτίζονται με τα αποτελέσματα πρόσφατης έρευνας όπου επισημαίνεται από τους εκπαιδευτικούς ότι η ασύγχρονη μορφή εξΑΣΕ αξιοποιούνταν περισσότερο σε σύγκριση με την σύγχρονη μορφή κατά την περίοδο της πανδημίας (Nikiforos et al., 2020).

Αναφορικά με τον βαθμό ικανοποίησης των εκπαιδευτικών για την επιμόρφωσή στην εξΑΣΕ - στην ερώτηση 6 - προκύπτει ότι για την περσινή σχολική χρονιά (2019 – 20) υψηλό ποσοστό εκπαιδευτικών (72,4%) απάντησαν ότι δεν ικανοποιήθηκαν από τον επιμόρφωσή τους και ειδικότερα το 35,3% απάντησε «Καθόλου» και το 37,1%

«Λίγο». Για τη φετινή σχολική χρονιά (2020 – 21) προκύπτει - στην ερώτηση 7 - ότι οι εκπαιδευτικοί δεν ικανοποιήθηκαν σε ακόμη μεγαλύτερο ποσοστό (75%) από την επιμόρφωση τους και ειδικότερα το 56,9% απάντησε «Καθόλου» και το 18,1% «Λίγο». Οι εκπαιδευτικοί, όπως προκύπτει και από πρόσφατες έρευνες (Γιασιράνης, & Σοφός, 2021; Baytiyeh, 2018; Zhang et al., 2020; Whittle, Tiwari, Yan & Williams, 2020; School Education Gateway, 2021) αναφέρουν την έλλειψη επιμόρφωσης, την επιζητούν και θεωρούν αναγκαία την επιμόρφωση μέσω του Υπουργείου Παιδείας και άλλων θεσμικών φορέων, όπως Πανεπιστήμια, Περιφερειακά Κέντρα Επιμορφωτικού Σχεδιασμού (ΠΕΚΕΣ), κ.λπ.. Ταυτόχρονα, σε σχετική έρευνα (Μανούσου, Ιωακειμίδου, Παπαδημητρίου & Χαρτοφύλακα, 2021) αναφέρεται ότι ήδη κατά τη διάρκεια της πανδημίας υλοποιήθηκαν σε πρώτη φάση επιμορφωτικές δράσεις για βασικά ζητήματα της εξΑΣΕ, όπως είναι Μαζικά Ανοικτά Διαδικτυακά Μαθήματα (MOOCs), Ημερίδες - Δημερίδες για την εξΑΕ από Πανεπιστήμια, Επιμορφωτικές δράσεις των ΠΕΚΕΣ, οι κοινότητες μάθησης και πρακτικής (η ομάδα «εξ αποστάσεως εκπαίδευση» στο μέσο κοινωνικής δικτύωσης facebook), κ.λπ. Επιπρόσθετα, οι εκπαιδευτικοί επιζητούν και εναλλακτικές μορφές ενημέρωσης και επιμόρφωσης, όπως σύντομες σειρές μαθημάτων σχετικά με τη διαδικτυακή διδασκαλία, διαδικτυακά σεμινάρια και Teach Meets που απευθύνονται σε εκπαιδευτικούς δίνοντάς τους την ευκαιρία να ανταλλάξουν ιδέες και να συζητήσουν δυσκολίες, βίντεο κλιπ/σχέδια μαθημάτων ενδεικτικά καλών πρακτικών (31%) κ.λπ. (School Education Gateway, 2021).

Ταυτόχρονα, αξίζει να σημειωθεί ότι στην ερώτηση (5) για το βαθμό ικανοποίησης των εκπαιδευτικών σχετικά με τη συνεργασία τους με τους γονείς των μαθητών τους για την εξΑΣΕ, προκύπτει ότι οι εκπαιδευτικοί ήταν αρκετά ικανοποιημένοι από τη συνεργασία με τους γονείς. Στηριζόμενοι σε αυτές τις απόψεις των εκπαιδευτικών αξίζει να σημειωθεί ότι ο ρόλος των γονέων είναι εξαιρετικά σημαντικός και η συμμετοχή τους στην νέα πραγματικότητα της εξΑΣΕ οδηγεί σε αλλαγή ρόλων συγκριτικά με αυτήν κατά τη διεξαγωγή της παραδοσιακής δια ζώσης διδασκαλίας, αφού αρκετές φορές, εκτός των άλλων, πρέπει να βρίσκονται διαρκώς δίπλα στον μαθητή, ειδικότερα όταν αυτός βρίσκεται σε μικρή ηλικία (Σταμάτης, Νικολάου & Κουρουτσίδου, 2020· Walsh, 2016). Σε άλλες περιπτώσεις, ενθαρρύνουν, παρακινούν τα παιδιά τους και φυσικά βρίσκονται σε διαρκή επικοινωνία με τους εκπαιδευτικούς. Χαρακτηριστικά, σε ορισμένες έρευνες (Κενελίδου κ.ά., 2017· Baytiyeh, 2018; Coppola, Immacolata & Masullo, 2020) αναφέρεται ότι αρκετοί ήταν οι γονείς που ανησυχούσαν για το κατά πόσο είναι επαρκείς σε ό,τι κάνουν και επικοινωνούσαν τακτικά με τους εκπαιδευτικούς ζητώντας οδηγίες. Ακόμη, σε πρόσφατες έρευνες (Kong, 2018, όπ. αναφ. στο Σταμάτης κ.ά, 2020; Xia, 2020) που είχαν ως στόχο την κατανόηση του ρόλου των γονέων στην εφαρμογή της ηλεκτρονικής μάθησης στη σχολική εκπαίδευση, εκτός των άλλων, διαπιστώθηκε ότι σε γενικές γραμμές οι γονείς είχαν υποστηρικτική στάση απέναντι στην ανάπτυξη της εξΑΣΕ, δείχνοντας ενδιαφέρον για τη μάθηση του παιδιού τους.

Στο τελευταίο ερώτημα (10) εξαιρετικά υψηλό ποσοστό εκπαιδευτικών (59,5% απάντησαν «Καθόλου» και 31% «Λίγο») απάντησαν ότι η εξΑΕ δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη συμβατική (δια ζώσης) εκπαίδευση. Στο πλαίσιο αυτών των απόψεων των εκπαιδευτικών, σε πρόσφατη έρευνα τους οι Hodges et al. (2020) τονίζουν ότι η προσωρινότητα της εφαρμογής της εξΑΕ δεν θα πρέπει να θεωρηθεί ως αντικατάσταση της παραδοσιακής εκπαίδευσης σε βάθος χρόνου. Σε ανάλογη έρευνα (Γιασιράνης & Σοφός, 2021), οι απόψεις των εκπαιδευτικών για την εξΑΕ συνοψίζονται στο ότι δεν είναι το ίδιο αποτελεσματική με την δια ζώσης εκπαίδευση, αλλά μπορεί να την υποστηρίξει χωρίς όμως να είναι εφικτό να την υποκαταστήσει.

Σε προέκταση της παραπάνω προβληματικής, οι Λιοναράκης κ.ά. (2020) στη *Διακήρυξη για την Ανοικτή και εξΑΕ* επισημαίνουν χαρακτηριστικά ότι:

η αίθουσα και η σχολική τάξη δεν θα πρέπει να αντικατασταθούν από την ψηφιακή τηλεδιάσκεψη. Η θόνη του υπολογιστή δεν μπορεί και δεν πρέπει να ανατρέψει την ανθρώπινη φυσική παρουσία, ούτε την ουσιαστική επικοινωνία. Η εξΑΕ δεν αντικαθιστά τη φυσική παρουσία δασκάλου και μαθητών σε μια αίθουσα (σελ.6).

Η δια ζώσης διδασκαλία είναι αναντικατάστατη διότι κάθε δάσκαλος, κάθε τάξη μαθητών για κάθε ώρα διδασκαλίας είναι μοναδικοί. Η δυναμική της ομάδας είναι διαφορετική όσες φορές και αν υλοποιείται η διδασκαλία ακόμη και με τους ίδιους μαθητές (Παπαδάκης, 2020· Λιοναράκης, 2006). Με άλλα λόγια, η δια ζώσης διδασκαλία είναι ένα σύνθετο και πολυσύνθετο φαινόμενο με διαρκείς απαιτήσεις και συνεχή εξέλιξη, είναι ανεπανάληπτη και μοναδική (Φύκαρης, 2015).

Συμπεράσματα

Αποτελεί κοινή πεποίθηση ότι η επείγουσα κατάσταση λόγω του covid-19 εισέβαλε ξαφνικά στη ζωή μας και διέκοψε απότομα την κανονική ροή των πραγμάτων, με αποτέλεσμα να προκαλέσει μια κρίση σε όλους τους τομείς της ζωής μας. Ωστόσο, κάθε κρίση μπορεί να έχει αρνητικά στοιχεία, αλλά έχει και θετικά. Ένα από τα θετικά σε αυτή την δύσκολη περίοδο που βιώνουμε είναι η ανάδειξη της ανάγκης για την πραγματική προώθηση της ψηφιακής εποχής, της ψηφιακής διακυβέρνησης και στην προκειμένη περίπτωση της εξΑΣΕ. Μολονότι, η εφαρμογή της εξΑΣΕ έγινε αιφνιδιαστικά και έκτατα, χωρίς οι περισσότεροι εκπαιδευτικοί να έχουν σχετική επιμόρφωση και προηγούμενη εμπειρία αλλά και χωρίς την ύπαρξη ενός ολοκληρωμένου σχεδιασμού και κατάλληλα διαμορφωμένου εκπαιδευτικού υλικού, η κρίση του κορωνοϊού αποτελεί μια σημαντική ευκαιρία για τη θεσμική εισαγωγή της εξΑΕ στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, όπως και σε κάθε μορφή και βαθμίδα εκπαίδευσης που εφαρμόζεται διεθνώς (Λιοναράκης κ. ά, 2020).

Από την παρούσα έρευνα προκύπτει ότι μολονότι οι εκπαιδευτικοί την περσινή σχολική χρονιά (2019 – 20) αιφνιδιάστηκαν από την γρήγορη και άμεση εφαρμογή της εξΑΣΕ (σύγχρονης και ασύγχρονης) και δεν ήταν έτοιμοι σε ικανοποιητικό βαθμό, ωστόσο τη φετινή σχολική χρονιά (2020 – 21) - μετά από την αναγκαία περίοδο προσαρμογής - δηλώνουν περισσότεροι έτοιμοι για την εφαρμογή της. Επιπρόσθετα, η εφαρμογή της εξΑΣΕ σταδιακά αρχίζει να γίνεται εφικτή και προσιτή όχι μόνο στους εκπαιδευτικούς, αλλά και στους γονείς. Και αυτό διότι, όπως δήλωσαν οι εκπαιδευτικοί, αρκετά μεγάλο ποσοστό γονέων συνεργάστηκε σε ικανοποιητικό βαθμό για την εφαρμογή της εξΑΣΕ γεγονός το οποίο πιστοποιείται και από έρευνες σε διεθνές επίπεδο (Coppola et al., 2020; Kong, 2018, όπ. αναφ. στο Σταμάτης κ.ά, 2020· Κενελίδου κ.ά., 2017· Walsh, 2016).

Παράλληλα, στην παρούσα έρευνα οι εκπαιδευτικοί επισημαίνουν σε υψηλό ποσοστό απαντήσεων, εκτός των άλλων, και την μεγάλη έλλειψη επιμόρφωσής τους κατά την εφαρμογή της εξΑΣΕ. Προφανώς και οι επιμορφωτικές προσπάθειες που καταγράφηκαν κατά τη διάρκεια του πρώτου χρόνου της πανδημίας δεν είναι επαρκείς για το σύνολο της εκπαιδευτικής κοινότητας (Μανούσου κ.ά., 2021). Μολονότι, λοιπόν, κατά τη διάρκεια της πανδημίας έγιναν επιμορφωτικά προγράμματα για τους εκπαιδευτικούς, αξίζει να επισημανθεί ότι έχει δοθεί μεγαλύτερη έμφαση στα ίδια τα ψηφιακά εργαλεία και λιγότερη στον εκπαιδευτικό σχεδιασμό της εξΑΕ παρά τις προτάσεις των ειδικών (Λιοναράκης κ.ά, 2020) που το επισημαίνουν διαρκώς και αναδεικνύουν τον κίνδυνο να υπάρξει αποπροσανατολισμός και να μην τεθούν οι σωστές προτεραιότητες που θα συμβάλλουν στην ποιότητα και την αποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης

διαδικασίας. Δεν μπορεί κανείς να αμφισβητήσει ότι στην πρώτη φάση της πανδημίας η κατεύθυνση αυτή ήταν αναμενόμενη, αφού κάλυψε τις βασικές ανάγκες των εκπαιδευτικών για εξοικείωση με τα νέα εργαλεία. Ωστόσο στη συνέχεια, καθώς επέρχεται η ωρίμανση όλων των εμπλεκόμενων λόγω της συσσώρευσης εμπειρίας αλλά και χάρη στη γνώση που αποκομίζεται από τα επιμορφωτικά προγράμματα, η εστίαση θα πρέπει να μετακινηθεί στην όσο το δυνατόν καλύτερη αξιοποίηση των ψηφιακών εργαλείων για τη βελτίωση της μαθησιακής εμπειρίας μέσα σε ένα στοχοθετημένο και άρτια σχεδιασμένο πλαίσιο εξΑΕ (Μανούσου κ.ά., 2021).

Ταυτόχρονα, από την παρούσα έρευνα προκύπτει και το συμπέρασμα ότι η εξΑΣΕ δεν μπορεί να αντικαταστήσει τη δια ζώσης διδασκαλία. Αρκετό υψηλό ποσοστό εκπαιδευτικών υποστηρίζει ότι η δια ζώσης διδασκαλία είναι αναντικατάστατη. Σε προέκταση αυτής προβληματικής, η εξΑΣΕ αξιοποιείται όταν υπάρχουν υποκειμενικές ή/και αντικειμενικές δυσκολίες στη διάρκεια της εκπαιδευτικής διαδικασίας και στην προκείμενη περίπτωση είναι απαραίτητη λόγω των μέτρων της πανδημίας. Ταυτόχρονα, αξιοποιείται όταν δίνει λύσεις σε προβλήματα προσβασιμότητας και φυσικών αποστάσεων. Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι η εξΑΕ δεν αποτελεί μόνο ανάγκη στις παρούσες έκτακτες συνθήκες απομακρυσμένης διδασκαλίας. Σε φυσιολογικές συνθήκες οι μαθητές θα πρέπει να έχουν τη δυνατότητα επιλογών στη μορφή της εκπαίδευσης που θα ακολουθήσουν. Η καθολική προσφυγή στα ψηφιακά μέσα μειώνει σε μεγάλο βαθμό τις δυνατότητες της σύγχρονης παιδαγωγικής και την απαραίτητη αλληλεπίδραση που υπάρχει μεταξύ του διδάσκοντα και των μαθητών (Λιοναράκης κ.ά., 2020:6· Παπαδάκης, 2020). Είναι αναγκαίο να προσδιοριστεί και να εφαρμοστεί στην πράξη το γεγονός ότι η εξΑΕ δεν είναι η χωρίς προϋποθέσεις χρήση της τεχνολογίας, αλλά κυρίως οι προδιαγραφές ποιότητας του εκπαιδευτικού υλικού και η αποτελεσματική διδασκαλία και μάθηση (Λιοναράκης, 2020).

Η μεταφορά της εξΑΕ στη σχολική εκπαίδευση δεν είναι μια απλή διαδικασία. Για το λόγο αυτό απαιτούνται σταδιακά βήματα με κατάλληλη υποστήριξη από εκπαιδευτικούς και ειδικούς στην εξΑΕ και τις Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνιών (ΤΠΕ), με καλή οργάνωση και προετοιμασία, με εναλλακτικές διδακτικές/μαθησιακές προσεγγίσεις και δραστηριότητες που εμπλέκουν τους μαθητές σε διαδικασίες ενεργητικής μάθησης, με διαχείριση του φόρτου εργασίας για τους εκπαιδευτικούς (Bates, 2020). Η εξΑΕ δεν αφορά τόσο τα τεχνολογικά εργαλεία όσο παιδαγωγικές αρχές και αξίες, εμπιστοσύνη, όραμα και πάθος (Olcott, 2020; Ιωακειμίδου, Βλαχουστέργιου, Σούρρας, Λιόπα, Κοκκινιά, Σούλα & Τσαλαμπαμπούνη, 2021).

Σε συνάφεια με τα παραπάνω, θα μπορούσε κανείς να ισχυρισθεί ότι η εφαρμογή της εξΑΣΕ αποτελεί μια μεγάλη πρόκληση και ευκαιρία για την εκπαίδευση. Όμως, βασικές προϋποθέσεις για να επιτευχθεί αποτελούν η συνεχής επιμόρφωση των εκπαιδευτικών, η ενίσχυση – επέκταση των υποδομών και η ενίσχυση των μαθητών, γονέων, εκπαιδευτικών ως προς τα θέματα διαθεσιμότητας υλικού και ευρυζωνικής σύνδεσης στο Διαδίκτυο (Παπαδάκης, 2020· Baytiyeh, 2018; Whittle et al., 2020).

Τέλος, είναι αναγκαίο να αξιοποιηθεί η βάση της εξΑΕ που είναι η μαθητοκεντρική της προσέγγιση (Αναστασιάδης, 2020·Λιοναράκης, 2006). Στον παιδαγωγικό σχεδιασμό της εξΑΕ πρέπει να συμπεριλαμβάνεται τόσο η ασύγχρονη όσο και σύγχρονη εκπαίδευση. Η ασύγχρονη συνδέεται άμεσα με το εκπαιδευτικό υλικό ενώ η σύγχρονη εκπαίδευση υποστηρίζει το υλικό και την επικοινωνία και αξιοποιείται από αυτή (Hodges et al., 2020). Ο εκπαιδευτικός σχεδιασμός είναι απαραίτητος με παιδαγωγικούς όρους και ιδιαίτερα το ειδικά διαμορφωμένο υλικό που θα αφορά δραστηριότητες εμπλοκής των μαθητών που θα υλοποιηθούν από όλη την ομάδα. Με

αυτούς τους τρόπους αναδεικνύεται η διαφορά της επικοινωνίας από τη διδασκαλία και μάθηση και η διαφορά του περιεχομένου από το μέσον. Πάνω απ' όλα όμως αναδεικνύεται η διαφορά της πληροφορίας από τη γνώση (Λιοναράκης κ.ά., 2020:7). Το κυρίαρχο, λοιπόν, ζητούμενο για όλους τους εμπλεκόμενους – Πολιτεία, εκπαιδευτικοί, μαθητές, γονείς/κηδεμόνες - με την εφαρμογή της εξΑΣΕ στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση είναι, εκτός από τον σωστό και αποτελεσματικό σχεδιασμό, να επικεντρωθούμε στη μάθηση των μαθητών μας, δηλαδή στο «να τους μάθουμε πώς να μαθαίνουν». (Λιοναράκης κ.ά, 2020).

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Αναστασιάδης, Π. (2020). Η Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στην εποχή του Κορωνοϊού COVID-19: το παράδειγμα της Ελλάδας και η πρόκληση της μετάβασης στο «Ανοιχτό Σχολείο της Διερευνητικής Μάθησης, της Συνεργατικής Δημιουργικότητας και της Κοινωνικής Αλληλεγγύης». *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(2), 20-48. Ανακτήθηκε στις 15 Μαρτίου 2021, από URL: <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/25506>
- Βασάλα, Π. (2005). Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση. Στο Π. Βασάλα, Ι. Γκιόσος, Μ. Κουτσούμπα, Α. Λιοναράκης, Μ. Ξένος, & Χ. Παναγιωτακόπουλος (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (σσ. 53-80). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Γιασιράνης, Σ. & Σοφός, Α. (2021). Η αποτίμηση από την πλευρά των εκπαιδευτικών της αξιοποίησης της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης εν μέσω πανδημίας: Στάσεις, προβλήματα και προοπτικές. Στο Α. Σοφός, Α. Κώστας, Γ. Φούζας & Β. Παράσχου (Επιμ.), *Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου «Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες: Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις, 3-5 Ιουλίου 2020»* (σσ. 136 - 144). Ηλεκτρονική έκδοση: Ελληνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης.
- Ευμορφοπούλου, Ε. & Λιοναράκης, Α. (2015). Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στη σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση σε μεικτά και πολυμορφικά μοντέλα. Στο Α. Λιοναράκης, Β. Ιωακειμίδου, Ε. Μανούσου, Μ. Νιάρη, Τ. Χαρτοφύλακα & Σ. Παπαδημητρίου (Επιμ.), *Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Καινοτομία και Έρευνα*, 7-8 Νοεμβρίου 2015 (Τόμος 2, Μέρος Α, σσ.168-182). Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Doi: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.37>. Ανακτήθηκε 25 Οκτωβρίου, 2020, από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/37/29>
- Ιωακειμίδου, Β., Βλαχοστέργιου, Κ., Σούρρας, Θ., Λιόπα, Ν , Κοκκινιά, Θ. , Σούλα,Ε. & Τσαλαμπαμπούνη, Φ. (2021). Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και ψηφιακή αφήγηση: η υλοποίηση εν μέσω πανδημίας ενός εκπαιδευτικού προγράμματος με θέμα τη συμπερίληψη. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 76-101. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.26329>
- Καλαβάσης, Φ., Κοντάκος, Α., Θεοδοροπούλου, Ε. & Κρητικός, Γ. (2020). Η σχολική μονάδα την επόμενη μέρα. Στο Φ. Καλαβάσης, Α. Κοντάκος, Ε. Θεοδοροπούλου & Γ. Κρητικός (Επιμ.), *Ανοιχτό Διαδικτυακό Μάθημα elearn: Ταχύρρυθμο Επιμορφωτικό Πρόγραμμα για Εκπαιδευτικούς «Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση»*. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Υπουργείο Παιδείας & Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Κενελίδου, Π., Αντωνίου, Π. & Παπαδάκης, Σ. (2017). Η εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση. Συστηματική ανασκόπηση της ελληνικής και διεθνούς βιβλιογραφίας. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Πρακτικά 9ου Διεθνούς Συνεδρίου για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*. 23 - 26 Νοεμβρίου 2017 (τόμ.2, μέρος Α', σσ. 168 - 184) Αθήνα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Doi: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.1141>, Ανακτήθηκε 27 Οκτωβρίου, 2020, από <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/1141/1301>
- Κουτσογιάννης, Δ. (2020). Εξ αποστάσεως εκπαίδευση και νέοι γραμματισμοί στο σχολείο. Στο Σ. Παπαδάκης & Ν. Ανταμπούφης (Επιμ.), *Πρακτικά Περιλήψεων Επιστημονικής Τηλεδημερίδας για την Εξ αποστάσεως Εκπαίδευση με τίτλο: «Εξ αποστάσεως εκπαίδευση και σχολική πραγματικότητα»* (σ. 21), Πάτρα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (Ε.Δ.Α.Ε.) - ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Δυτικής Ελλάδας.

- Λιοναράκης, Α. (2001). Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Πολυμορφική Εκπαίδευση: Προβληματισμοί για μία ποιοτική προσέγγιση σχεδιασμού διδακτικού υλικού. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Απόψεις και προβληματισμοί για την ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση*, Αθήνα: Προπομπός.
- Λιοναράκης, Α. (2005). Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διαδικασίες μάθησης. Στο Π. Βασάλα, Ι. Γκιόσος, Μ. Κουτσούμπα, Α. Λιοναράκης, Μ. Ξένος, & Χ. Παναγιωτακόπουλος (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (σσ. 13-38). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Λιοναράκης, Α. (2006). Η θεωρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και η πολυπλοκότητα της πολυμορφικής της διάστασης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση – Στοιχεία Θεωρίας και Πράξης* (σσ. 7 - 41). Αθήνα: Προπομπός.
- Λιοναράκης, Α. (2020). Φιλοσοφία, αρχές και μέθοδοι της εξΑΕ. Στο Σ. Παπαδάκης & Ν. Ανταμπούφης (Επιμ.), *Πρακτικά Περιλήψεων Επιστημονικής Τηλεδημερίδας για την Εξ αποστάσεως Εκπαίδευση με τίτλο: «Εξ αποστάσεως εκπαίδευση και σχολική πραγματικότητα»* (σ. 20), Πάτρα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (Ε.Δ.Α.Ε.) - ΠΕ.Κ.Ε.Σ. Δυτικής Ελλάδας.
- Λιοναράκης, Α., Μανούσου, Ε. & Χαρτοφύλακα, Α. (2020). *Η εμπειρία του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου και η αξιοποίησή της σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης*. Ανακτήθηκε 27 Οκτωβρίου, 2020, από <https://www.esos.gr/arthra/66695/i-empeiria-toy-ellinikoy-anoiktoy-panepistimioy-kai-i-axiopoisi-tis-se-oles-tis>
- Λιοναράκης, Α., Μανούσου, Ε., Χαρτοφύλακα, Τ., Παπαδημητρίου, Σ. & Ιωακειμίδου, Β. (2020). Editorial 2020. Διακήρυξη για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, Vol 16 (No 1), 4-8. Doi: <https://doi.org/10.12681/jode.23741>. Ανακτήθηκε 25 Οκτωβρίου, 2020, από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/23741/19868>
- Λιοναράκης, Α., Μανούσου, Γκ., Χαρτοφύλακα, Α., Παπαδημητρίου, Σ. & Ιωακειμίδου, Σ. (2021). Editorial 2021. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 4-5. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.26726>
- Μανούσου, Ε. (2008). *Προδιαγραφές παιδαγωγικού πλαισίου για την εφαρμογή πολυμορφικής, συμπληρωματικής εξ αποστάσεως περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, σε μαθητές πρωτοβάθμιας, ολιγοθέσιων και απομακρυσμένων σχολείων της Ελλάδας* (Διδακτορική Διατριβή). Ε.Α.Π., Πάτρα.
- Μανούσου, Ε., Χαρτοφύλακα, Τ., Ιωακειμίδου, Β., Παπαδημητρίου, Σ. & Καραγιάννη, Ε. (2020). Σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση, βασικές αρχές και εφαρμογές. Στο Ε. Μανούσου, Τ. Χαρτοφύλακα, Β. Ιωακειμίδου, Σ. Παπαδημητρίου & Ε. Καραγιάννη (Επιμ.), *Μαζικό Ανοικτό Διαδικτυακό Μάθημα (MOOC): «Επιμόρφωση εκπαιδευτικών Πρωτοβάθμιας & Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης σε θέματα εκπαίδευσης από απόσταση»*. Αθήνα: Ι.Ε.Π.,Ε.Α.Π.
- Μανούσου, Ε., Ιωακειμίδου, Β., Παπαδημητρίου, Σ. & Χαρτοφύλακα, Α. (2021). Προκλήσεις και καλές πρακτικές για την επιμόρφωση εκπαιδευτικών στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση στον ελληνικό χώρο κατά την περίοδο της πανδημίας. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 19-37. doi:<https://doi.org/10.12681/jode.26762>
- Μίμινου, Α. & Σπανακά, Α. (2013). Σχολική εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Καταγραφή και συζήτηση μίας βιβλιογραφικής επισκόπησης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Πρακτικά 7ου Συνεδρίου για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση με τίτλο: «Μεθοδολογίες μάθησης»*, 8-10 Νοεμβρίου 2013 (τόμ.2, μέρος Α', σσ. 78-90) Αθήνα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης. Doi: <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.580>.
- Μουζάκης, Χ., Δανοχρήστου, Π. & Κουτρομάνος, Γ. (2021). Η Ανεστραμμένη Τάξη στη Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Μια Ανασκόπηση της Διεθνούς Εμπειρίας. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 17(1), 38-57.
- Νιανιούρης, Α. & Καλογιαννάκης, Μ. (2020). Δημιουργία Πολυμορφικού Εκπαιδευτικού Περιβάλλοντος με τη μέθοδο της ΕξΑΕ στην ενότητα «Ερευνώ και Ανακαλύπτω» της Στ' τάξης: «Αναπνευστικό σύστημα». *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, Vol 16 (No 1), 145 - 175. Doi: <https://doi.org/10.12681/jode.22858>. Ανακτήθηκε 25 Οκτωβρίου, 2020, από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/22858/19863>
- Νιάρη, Μ. (2020). *Η αξιοποίηση της δυναμικής της ομάδας στην εξ αποστάσεως συνεργατική μάθηση* (Διδακτορική Διατριβή). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα.

- Παπαδάκης, Σ. (2020). Σύγχρονα Μαθησιακά Περιβάλλοντα, Εργαλεία και Υπηρεσίες στο Διαδίκτυο. Η τεχνολογία ως ανάγκη ή ευκαιρία στην εκπαίδευση από απόσταση; Στο Σ. Παπαδάκης & Ν. Ανταμπούφης (Επιμ.), *Πρακτικά Περιλήψεων Επιστημονικής Τηλεδιημερίδας για την Εξ αποστάσεως Εκπαίδευση με τίτλο: «Εξ αποστάσεως εκπαίδευση και σχολική πραγματικότητα»* (σσ. 23 - 25), Πάτρα: Ελληνικό Δίκτυο Ανοικτής και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (Ε.Δ.Α.Ε.) - Π.Ε.Κ.Ε.Σ. Δυτικής Ελλάδας.
- Παρασκευόπουλος, Ι.Ν. (1993). *Μεθοδολογία Επιστημονικής Έρευνας*. Τόμος 2, Αθήνα: Αυτοέκδοση.
- Ράμμος, Δ. & Μπράτιτσης, Θ. (2020). Η επικοινωνία με τους γονείς στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης στην εποχή της πανδημίας Covid-19. Η περίπτωση του Δημοτικού Σχολείου. Στο Θ. Μπράτιτσης (Επιμ.), *Πρακτικά Περιλήψεων 3ου Πανελληνίου Συνεδρίου με τίτλο: «Ανοικτοί Εκπαιδευτικοί Πόροι και Ηλεκτρονική Μάθηση»*, 3 – 4 Οκτωβρίου 2020 (σ. 22). Φλώρινα: Εργαστήριο Δημιουργικότητας, Καινοτομίας και Τεχνολογίας στην Εκπαίδευση (ΔηΚαιΤΕ) του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας, Ελληνική Επιστημονική Ένωση Τεχνολογιών Πληροφορίας και Επικοινωνιών στην Εκπαίδευση (ΕΤΠΕ).
- Σοφός, Α. (2021). Εκπαίδευση υπό έκτακτες συνθήκες ή εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση; Προβληματισμοί και ζητήματα που προκύπτουν για τον εκπαιδευτικό και προοπτικές για το μέλλον. Στο Α. Σοφός, Α. Κώστας, Γ. Φούζας & Β. Παράσχου (Επιμ.), *Πρακτικά του 1^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου «Από τον 20ο στον 21ο αιώνα μέσα σε 15 ημέρες: Η απότομη μετάβαση της εκπαιδευτικής μας πραγματικότητας σε ψηφιακά περιβάλλοντα. Στάσεις-Αντιλήψεις-Σενάρια-Προοπτικές-Προτάσεις, 3-5 Ιουλίου 2020»* (σελ. 38 - 50). Ηλεκτρονική έκδοση: Ελληνικό Κέντρο Τεκμηρίωσης.
- Σταμάτης, Π., Νικολάου, Ε. & Κουρουτσίδου, Μ. (2020). Εξ αποστάσεως σχολική εκπαίδευση και οικογενειακό περιβάλλον. Στο Π. Σταμάτης, Ε. Νικολάου & Μ. Κουρουτσίδου (Επιμ.), *Ανοικτό Διαδίκτυακό Μάθημα elearn: Ταχύρρυθμο Επιμορφωτικό Πρόγραμμα για Εκπαιδευτικούς «Σχολική Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση»*. Ρόδος: Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Υπουργείο Παιδείας & Θρησκευμάτων, Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.
- Τσινάκος, Α. (2020). *Τι είναι αυτό που γίνεται στην Ελλάδα και σε όλο τον κόσμο αυτή τη στιγμή*. Ανακτήθηκε 20 Οκτωβρίου, 2020, από <https://edu.ellak.gr/2020/04/02/ex-apostaseos-didaskaliati-ine-afto-pou-ginete-stin-ellada-ke-se-olo-ton-kosmo-afti-ti-stigma/>
- Φαρμάκης, Ν. (2002). *Εισαγωγή στη δειγματοληψία*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Χριστοδουλίδη.
- Φίλιας, Β. (1998). *Εισαγωγή στην Μεθοδολογία και τις Τεχνικές των Κοινωνικών Ερευνών*. Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών/ Σπουδαστήριο Κοινωνικών Ερευνών. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg
- Φύκαρης, Ι. (2015). *Θέματα Παιδαγωγικής Επιστήμης*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Δέσποινα Κυριακίδη.
- Aslan, A. & Zhu, C. (2016). Influencing factors and integration of ICT into teaching practices of pre-service and starting teachers. *International Journal of Research in Education and Science*, Vol 2 (No 2), 359–370.
- Azevedo, J., Hasan, A., Goldemberg, D., Syedah, I., & Geven, K. (2020). *Simulating the potential impacts of COVID-19 school closures on schooling and learning outcomes: A set of global estimates*. Policy Research Working Paper. World Bank.
- Bates, A. (2020). *Advice to those about to teach online because of the corona-virus*. Online Learning and Distance Education Recourses. Ανακτήθηκε στις 15 Νοεμβρίου, 2020 από <https://www.tonybates.ca/2020/03/09/advice-to-those-about-to-teach-online-because-of-the-corona-virus/>
- Baytiyeh, H. (2018). Online learning during post-earthquake school closures. *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 27, 215–227. doi:10.1108/dpm-07-2017-0173
- Cisco (2017). *Meet with Anyone on Any Video System*. Cisco WebEx Meeting Center. Retrieved at 12 October, 2020, from https://www.webex.com/content/dam/webex/eopi/Americas/USA/en_us/documents/pdf/MC/pdf-MC-datasheet.pdf
- Cohen, L. & Manion, L. (2000). *Μεθοδολογία Εκπαιδευτικής Έρευνας* (4^η έκδ.). Αθήνα: Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Coppola, M., Immacolata, S. & Masullo, G. (2020). Parents in Pandemic: parents' perceptions of risks and psychological, relational, and pedagogical needs in childhood during the COVID-19 emergency in Italy, *Academicus International Scientific Journal*, 22, pp. 103-122.
- CRLT (2020). *Getting Started with Teaching Remotely in an Emergency*, by CRLT and the Center for Academic Innovation 12 March 2020.
- Hodges, C. Moore, S., Lockee, B., Trust, T. & Bond, A. (2020). *The Difference between Emergency Remote Teaching and Online Learning*. Retrieved at 25 October, 2020, from

- <https://er.educause.edu/articles/2020/3/the-difference-between-emergency-remote-teaching-and-online-learning>
- Lionarakis, A., Panagiotakopoulos, C. & Xenos, M. (2005). Open and Distance Learning: tools of information and communication technologies for effective learning. Στο Π. Βασάλα, Ι. Γκιόσος, Μ. Κουτσούμπα, Α. Λιοναράκης, Μ. Ξένος & Χ. Παναγιωτακόπουλος (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ Αποστάσεως εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (Τόμος 4, σσ. 81-91). Πάτρα: ΕΑΠ
- Makrygiannis, P.S. (2020). Reflections on Online Delivered Lessons, During COVID-19 Induced Restrictions, for Students of Informatics in a Vocational Lyceum of Greece. *European Journal of Engineering and Technology Research*. CIE (Dec. 2020). DOI:<https://doi.org/10.24018/ejers.2020.0.CIE.2304>.
- McMurtrie, B. (2020). *Preparing for Emergency Online Teaching*, The Chronicle of Higher Education, 12 March 2020.
- Nikiforos, S., Tzanavaris, S. & Kermanidis, K.L.(2020). Post-pandemic Pedagogy: Distance Education in Greece During COVID-19 Pandemic Through the Eyes of the Teachers. *European Journal of Engineering and Technology Research*. CIE (Dec. 2020). DOI:<https://doi.org/10.24018/ejers.2020.0.CIE.2305>.
- Olcott, D. (2020). In Search of Zorba: Are You Fit to Lead an Online Distance Education Organisation? *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 16(2), 6-19. Ανακτήθηκε στις 4 Ιανουαρίου, 2020 από <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/9749/21104>.
- Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου* (Β. Νταλάκου, & Κ. Βασιλικού, Μτφ). Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.
- Scholley, S. E. (2001). *Distance Education at the Elementary and Secondary School Levels* (USA, Nevada Legislative Counsel Bureau, Assembly Committee on Education). NV. Retrieved October 10, 2018, from <https://bit.ly/1SXbDmx>
- School Education Gateway (2021). *Έρευνα σχετικά με τη διαδικτυακή και την εξ αποστάσεως μάθηση – Αποτελέσματα*. Ανακτήθηκε στις 08 Ιουνίου 2021 από URL: <https://www.schooleducationgateway.eu/el/pub/viewpoints/surveys/survey-on-online-teaching.htm>
- TEMPLE (2020). *REMOTE: Resources for Emergency Online Teaching*, Center for the Advancement of Teaching, TEMPLE University.
- Unesco (2020a). *Teacher Task Force calls to support 63 million teachers touched by the COVID-19 crisis*. Ανακτήθηκε 05 Νοεμβρίου, 2020, από <https://en.unesco.org/news/teacher-task-force-calls-support-63-millionteachers-touched-covid-19-crisis>
- Unesco (2020b). Distance learning strategies in response to COVID-19 school closures. *UNESCO COVID-19 Education Response*, Education Sector issue notes, No 2.1, April. Retrieved on 1/7/2020 by <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373305>
- Uwezo, K. (2020). *Are our children learning? The status of remote-learning among school-going children in Kenya during the Covid-19 crisis*. Nairobi: Usawa Agenda.
- Walsh, R. (2016). *Education in the 21st century: Navigating education reform to get the best education for my child*. NY: Garn Press.
- Whittle, C., Tiwari, S., Yan, S. & Williams, J. (2020). Emergency remote teaching environment: a conceptual framework for responsive online teaching in crises. *Information and Learning Sciences*, ahead-of-print. doi:10.1108/ils-04-2020-0099
- Xia, J. (2020). *Practical Exploration of School-Family Cooperative Education during the COVID-19 Epidemic: A Case Study of Zhenjiang Experimental School in Jiangsu Province, China*. Ανακτήθηκε 19 Μαΐου, 2020, από https://papers.ssrn.com/sol3/Papers.cfm?abstract_id=3555523
- Zhang, W., Wang, Y., Yang, L. & Wang, C. (2020). Suspending Classes Without Stopping Learning: China's Education Emergency Management Policy in the COVID-19 Outbreak. *Journal of Risk and Financial Management, MDPI, Open Access Journal*, vol. 13(3), 1-6.